

مسئله شناسی فرهنگی قاچاق کالا و ارز در بعد اجتماع و فرهنگ از منظر دینی

سید محمد سید محسنی باغسنگانی^۱

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۶/۳۱

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۹/۲۵

چکیده:

در این تحقیق برای تبیین پدیده قاچاق به عنوان یک معضل چند بعدی (سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و ...) که معلول زمینه های متعددی است، از الگوی فرآیندی-مرحله ای سیاستگذاری استفاده شده است. در این نگاه ابعاد فرهنگی می تواند یکی از زمینه های وقوع پدیده قاچاق باشد. از آنجا که فرهنگ در نگاه صدرایی پدیده ای لایه لایه و ذو ابعاد است در این مقاله با استفاده از روش کتابخانه ای و اسنادی صرفاً مسائل فرهنگی در لایه باورها و عقاید دینی که زمینه ساز بروز انحراف اجتماعی به طور عام و قاچاق به طور خاص می شود در دو سطح خرد و کلان بررسی می شود.

واژگان کلیدی:

مسئله شناسی فرهنگی، قاچاق، سیاستگذاری فرهنگی، نظریه فرهنگ

---

^۱ - دانشجوی دکتری سیاستگذاری فرهنگی - دانشگاه باقرالعلوم (ع)

مقدمه و طرح مسئله:

پدیده قاچاق همواره یکی از مسائل جدی نظام حقوقی و اقتصادی کشور بوده است. اگر چه ارائه آمار دقیق از این پدیده به دلیل ماهیت آن کمی دشوار به نظر می‌رسد اما از حدود ۱۰ میلیارد دلار (بیش از ۳۰ هزار میلیارد تومان) تا ۲۵ میلیارد دلار (حدود ۸۰ هزار میلیارد تومان) گزارش شده است، که عالی‌ترین مقام‌های مسئول کشوری حدود ۳۴ هزار میلیارد تومان تا ۵۵ هزار میلیارد تومان را قابل استناد دانسته‌اند (پورمحمدی، ۱۳۹۴). این رقم قابل ملاحظه می‌تواند علاوه بر تأثیرات مستقیم اقتصادی و امنیتی، نشان دهنده حجم تأثیرات غیر مستقیم فرهنگی و سیاسی و اجتماعی این پدیده نیز باشد.

اگر چه ابتدائاً توسل به روشهای امنیتی، حقوقی و انتظامی برای حل این مسئله اجتماعی موجه به نظر می‌رسد - که در جای خود ضروری و غیر قابل کتمان نیز هستند - اما مانند بسیاری از مسائل اجتماعی دیگر، عدم توجه به علتها و ریشه‌های وقوع این معضلات و تمرکز بر نتایج به جای توجه به سرچشمه‌ها منجر به کم‌تأثیر شدن روشهای امنیتی، حقوقی و انتظامی و باقیماندن اصل مسئله در سطح جامعه می‌شود. در میان ریشه‌ها و علت‌هایی متعدد پدیده قاچاق علاوه بر ریشه‌های اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و ... می‌توان به ریشه‌های فرهنگی آن نیز اشاره کرد. بر این اساس مطالعه قاچاق از منظر دانش سیاستگذاری فرهنگی می‌تواند به شناخت علتها و سرچشمه‌های وقوع قاچاق و حرکت در جهت حل بلند مدت و ریشه‌ای این معضل سودبخش باشد. مسئله اصلی در این تحقیق مسئله شناسی فرهنگی قاچاق از منظر دینی است.

هدف تحقیق

هدف اصلی این تحقیق بازخوانی پدیده قاچاق بر اساس دانش سیاستگذاری فرهنگی و شناسایی مسائل فرهنگی موثر بر این پدیده از منظر دینی است.

مروری بر تحقیقات پیشین

تاری و غلامی باغی (۱۳۸۹) در مقاله‌ی تاثیر متقابل فرهنگ و قاچاق کالا به بررسی ریشه‌های فرهنگی قاچاق می‌پردازد. از نتایج این تحقیق، بررسی تاثیر فرهنگ اجتماعی، فرهنگ محیطی، فرهنگ روانی، فقر فرهنگی، فرهنگ مصرفی، فرهنگ تقابل ملت دولت، فرهنگ تجارت سنتی، فرهنگ مسافرت و سوغات، فرهنگ قانون‌گریزی بر پدیده قاچاق است. در این تحقیق توجه لازم به ارائه تعریفی چارچوبمند از فرهنگ و همچنین بررسی آن از منظر دینی دیده نمی‌شود.

عبدالحمیدی (۱۳۸۸) در مقاله‌ی مطالعه و بررسی عوامل اجتماعی موثر بر قاچاق کالا در ایران بر تاثیر توسعه ناموزون نظام اجتماعی بر تکرار اقدام قاچاقچیان در امر قاچاق تاکید می‌کند. و راهکارهای پیشنهادی ایشان شامل تاکید رهبران مذهبی بر حرمت شرعی قاچاق کالا، افزودن بر ابعاد حیثیتی و اجتماعی مجازاتها، تقویت پیوند میان ملت و دولت و ترویج راه قناعت و ساده زیستی توسط رهبران فکری و مذهبی می‌شود. اگر چه پیشنهادهای نهایی رنگ و بویی دینی دارند اما در این تحقیق بیشتر از منظر توسعه ناموزون اقتصادی- اجتماعی به پدیده قاچاق پرداخته شده است.

موسایی و احمدزاده (۱۳۸۹) در مقاله‌ی بررسی رابطه‌ی بین آموزش اجتماعی و ارتکاب به قاچاق کالا، آموزش را مورد مطالعه قرار داده و به نتایجی مانند وجود ابهامات در قانون و استنباط‌های متفاوت از آن، عدم مخالفت صریح روحانیون اهل تسنن با قاچاق، فقر، بیکاری، سطح پایین سواد، زندگی در خانواده‌های نابسامان، داشتن خانواده‌های پر جمعیت و ... رسیده است.

در تحقیقات دیگر نظیر عباسیان و ابراهیم زاده (۱۳۸۹)، در پژوهشی با عنوان بررسی عوامل و دلایل قاچاق در استان سیستان و بلوچستان و راهکارهای رفع آن؛ شکیبایی (۱۳۷۸) در قاچاق کالا، علل، آثار و شاخص‌های اندازه‌گیری آن رضویان و همکاران (۱۳۸۹) در بررسی قاچاق کالا از مرزهای جنوب ایران همه به گونه‌ای عوامل اجتماعی و فرهنگی قاچاق را بررسی می‌نمایند.

در جمع بندی این تحقیقات می توان اشاره کرد که اگر چه عوامل اجتماعی فرهنگی قاچاق پریشی مهم برای محققان محسوب می شود اما مطالعه از منظر سیاستگذاری فرهنگی و تاکید بر منظر فرهنگ دینی در کارهای پیشین ملاحظه نمی شود.

چارچوب تحقیق: مدل مرحله ای- فرآیندی در سیاستگذاری فرهنگی

یکی از مطرح ترین تعاریفی که از «سیاست عمومی» ارائه شده، عبارت است از هر آن چه که حکومتی انتخاب می کند تا انجام دهد یا انجام ندهد. (Dye, 2005, 1) بر اساس این تعریف از سیاست عمومی، می توان «سیاست فرهنگی» را نیز «هر آن چه حکومتی انتخاب می کند که در عرصه ی فرهنگ انجام دهد یا انجام ندهد»، دانست. به عبارت دیگر سیاست گذاری فرهنگی عبارت است از «اراده دولت در ایجاد یا تحکیم و یا تغییر مقررات و تنظیمات در عرصه فرهنگ» (وحید، ۱۳۸۶، ۲۸۸).

با این مبنا ملاحظه می شود در آثار تخصصی رشته سیاست گذاری، تصمیم گیری دولتی به مراحل تقسیم شده تا وجوه گوناگون و لایه های پیچیده سیاست های دولتی بیشتر نمود یابد. تکثر موضوعی سیاست های عمومی و اقتضائات خاص هر یک از این سیاست ها از سویی و ساز و کارهای تصمیم گیری در دیوان سالاری دولتی برای مواجهه با مسائل گوناگون از سوی دیگر سبب شده است که سیاست پژوهان، این روند را تحت عنوان مدل مرحله ای سیاست گذاری عمومی یا چرخه سیاست گذاری، به مراحل گوناگونی تقسیم کنند. البته می توان گفت بطور کلی سیاست گذاری در فرایند سه مرحله ای شکل گیری؛ اجراء و ارزیابی تحقق می یابد. اما برخی صاحب نظران با تفصیل بیشتر این فرایند را در شش مرحله ی شناخت و درک مسأله، ارجاع و طرح مسأله در سازمان های عمومی، تهیه و تدوین خط مشی، مشروعیت بخشی به خط مشی، ابلاغ و اجرای خط مشی و ارزیابی و کسب بازخورد از عملکرد خط مشی تعریف کرده اند. (قلی پور، ۱۳۸۹، ۴۸)

در این تحقیق بر اساس چهارچوب پنج مرحله ای به شرح ذیل به مطالعه مسائل فرهنگی حوزه قاچاق خواهیم پرداخت:

- ۱- تشخیص و صورت بندی مسئله؛
- ۲- مبانی نظری و شناسایی راه حل ها؛
- ۳- تصمیم گیری؛
- ۴- اجرا، نظارت و انتخاب ابزار سیاست گذاری؛
- ۵- ارزیابی سیاست اجراشده. (اشترینان، ۱۳۹۱: ۱۸)

روش تحقیق

این تحقیق به لحاظ هدف کاربردی، و به لحاظ روش جمع‌آوری آمار و اطلاعات، از روش اسنادی و کتابخانه‌ای استفاده شده و نوع تحقیق توصیفی است.

قاچاق:

تعریف:

در لغت نامه‌ها در تعریف قاچاق آمده که آنچه ورود آن به کشور و یا معامله آن از طرف دولت ممنوع است (دهخدا، ۱۳۷۳، ۱۸).

در قوانین داخلی نیز تعاریف متعددی از قاچاق ملاحظه می‌شود. به عنوان نمونه در قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز آمده که "فعل یا ترک فعلی است که موجب نقض تشریفات قانونی مربوط به ورود و خروج کالا و ارز گردد و بر اساس این قانون یا سایر قوانین، قاچاق محسوب و برای آن مجازات تعیین شده باشد، در مبادی ورودی یا هر نقطه از کشور حتی محل عرضه آن در بازار داخلی کشف شود" -قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز (۱۳۹۲) بند الف، ماده (۱).

در یک جمع بندی دیگر از قوانین متعدد نیز ذکر شده است که "از مجموعه قوانین مربوط به تعاریف موردی قاچاق در موضوعات مختلفه و مطالعه تطبیقی چنین استنباط و نتیجه گیری می‌شود، قاچاق عبارت است از وارد کردن یا خارج کردن متقلبانه موضوع حق یا حقوق دولت یا کالای ممنوعه یا انحصاری، یا اظهار، واگذاری، حمل و نقل، نگهداری، عرضه و فروش، ساخت، تولید، تغییر مورد مصرف، اقدام، صید، مخفی کردن، واسطه‌گری، تردد، تاسیس، استرداد یا هرگونه تقلب گمرکی ناقض قانون خاص محدود کننده آن قاچاق و یا در حکم آن محسوب می‌شود." (احمدی، ۴۲، ۱۳۸۲)

با اینکه در قوانین و ضوابط متعدد داخلی و خارجی تعاریف متنوعی از قاچاق ارائه شده است از آنجا که در این تحقیق ابعاد فرهنگی این پدیده بیشتر مد نظر است بعنوان جمع بندی به نظر می‌رسد به این تعریف بسنده کنیم که قاچاق کالا نوعی کجروی علیه حقوق عمومی و قوانین دولتی به شمار می‌رود که در آن با هدف سود اقتصادی نقل و انتقال کالا بدون پرداخت عوارض گمرکی و سود بازرگانی اتفاق می‌افتد.

انواع:

انواع قاچاق با اختصار عبارتند از:

(الف) انواع قاچاق ارز (یا پول نقد رایج کشورهای خارجی)،

(ب) قاچاق کالای تجاری

(ج) قاچاق سلاح و مهمات

(د) قاچاق آثار ملی و عتیقه (یعنی اشیائی با قدمت یکصد سال یا بیشتر

(هـ) قاچاق کالای دخانی، مواد افیونی و مخدر (مصطفی زاده ۱۳۹۳، ۲۰)

عوامل موثر بر قاچاق:

همانطور که در پیشینه تحقیق نیز ذکر شد برای پدیده قاچاق عوامل متعددی از جمله فقر، بیکاری، موقعیت جغرافیایی، تبعیض و بی عدالتی، توسعه نامتوازن، تشابهات فرهنگی با کشورهای همسایه، وضعیت حقوقی و قوانین گمرکی مالیات و عوارض گمرکی و ... ذکر شده است. (مصطفی زاده ۱۳۹۳: ۲۱).

اما علاوه بر علل مادی و خارجی فوق می توان از علل معنوی و درونی قاچاق هم سؤال نمود. در این فرض صرف بیکاری و فقر و یا سایر زمینه‌های خارجی نمی تواند فرد را ملزم به کجروی علیه حقوق عمومی و قوانین دولتی نماید. فرض مخالف این مسئله هم به فهم بهتر نقش عوامل درونی و معنوی کمک خواهد کرد. یعنی مواردی که علی‌رغم فقر، بیکاری، آماده بودن زمینه از نظر مادی باز هم اشخاصی هستند که مرتکب این جرم نخواهند شد نشان‌دهنده اهمیت پرسش از نقش فرهنگ در پیشگیری از قاچاق خواهد بود.

مسئله شناسی در سیاست‌گذاری فرهنگی:

نخستین مرحله ای که در روش سیاست گذاری فرهنگی مورد بحث قرار می گیرد، شناخت مسئله یا معضلی فرهنگی است که قرار است برای آن تدبیری اندیشیده شود.

از نظر تکنیکی هم صورت بندی مسئله فرهنگی، یکی از عوامل اساسی موفقیت سیاست های فرهنگی است. موضوع های فرهنگی خصیصه ای سیال، غیر شفاف و مبهم دارند. به این لحاظ، سیاست گذاری معطوف به معضلات عینی و صورت بندی دقیق مسئله ای فرهنگی (یا به عبارتی تحریر محل نزاع) برای سیاست گذار فرهنگی، ضروری است. (اشتریان، ۱۳۹۱: ۳۸)

سؤال از چرایی مشکل، ابعاد و مبانی نظری، نتایج ناشی از آن و ... در این مرحله طرح می شود. از این رو باید سیری از کل به جزء طی شود تا موضوع کلان مورد مشاهده به شکل سؤالاتی (مشکلاتی) مشخص و محدود درآید. در این مرحله تفکیک های متعددی برای حصول این مقصود صورت می گیرد. تفکیک حوزه ای (بخشی)، تفکیک شرح وظایفی، تفکیک جمعیت هدف و تفکیک محتوایی و... (پیشین) تفکیک محتوایی که ناظر بر تعریف دقیق مسئله مورد نظر، برشمردن ارکان و اجزاء آن و لایه های آن می شود.

در حوزه قاچاق تفکیک محتوایی می تواند شامل: تعریف دقیق قاچاق از منظر فرهنگی، برشمردن ارکان و اجزاء آن، لایه های معرفتی مقدم بر آن و جدا کردن مرزهای آن با مفاهیم نزدیک و شبیه باشد.

تفکیک حوزه ای (بخشی): در این تفکیک تصمیم گیران باید یکی از بخش های مورد نظر را که از تفکیک محتوایی فوق الذکر به دست آمده برگزینند و سازوکار عملی و کیفیت تأثیرپذیری و چگونگی تجلی کج روی علیه حقوق عمومی در بخش مورد نظر را تجزیه و تحلیل کنند.

تفکیک شرح وظایفی: شرح وظایف سازمان ها و نهادهای عمومی به خودی خود آن ها را در حیطه های خاصی محدود و موضوع های فرهنگی را برای آن ها تفکیک می کند. این تفکیک از بالا به پایین صورت می گیرد.

تفکیک جمعیت هدف. جمعیت هدف یا واحد مورد عمل سیاست گذاری باید به عنوان «واحد تحلیلی» به دقت ارزیابی شود. بی تردید شناخت تحلیلی گروه های سنی، شناخت ویژگی های روحی روانی و اجتماعی گروه های مختلف، تشخیص لایه یا طبقه ای که باید

تحت عمل سیاستی قرار گیرد و ...، سیاست‌گذار را در طرح ریزی سیاست‌های دقیق و متناسب با هر گروه یاری می‌دهد. تفکیک بر اساس جمعیت هدف، سیاست‌گذار را به در نظر گرفتن ویژگی‌های روانی، اجتماعی و سیاسی خاصی در سیاست‌های فرهنگی ملزم می‌کند.

نظریه فرهنگ صدراپی

از سوی دیگر انتخاب منظر و تعریف فرهنگ تاثیر بسزایی در مسئله شناسی فرهنگی دارد. در حقیقت اولین مرحله در سیاست گذاری فرهنگی تعریف فرهنگ و شناسایی متغیرهای اساسی آن است. این موضوع آنقدر اهمیت دارد که دامنه و گستردگی سیاست ها و حیطة عمل مدیران، شناسایی متغیرها و تعیین شاخص‌ها، قالب های مشخص سیاستی و ... را تعیین می‌کند (اشتریان، ۱۳۹۱: ۲۵)

تعاریف زیادی نیز برای این اصطلاح ارائه شده است. تعدد این تعاریف به حدی است که فقط ۱۶۴ مورد از این تعاریف در کتاب «تعاریف و مفاهیم فرهنگ» ذکر شده است (آشوری ۱۳۸۰، ۱۸).

تعریف منتخب در این مقاله نظریه فرهنگ مبتنی بر مبانی حکمت اسلامی است. در این نگاه فرهنگ، در حقیقت صورت تنزل یافته معنا به عرصه فهم عمومی و رفتارهای مشترک و کنش‌های اجتماعی است. معانی در این مقام از زاویه ذهن و گوشه رفتار فرد، خارج شده و به متن زندگی و رفتار اجتماعی وارد می‌شوند و باورها، عادت‌ها، نهادها و کنش‌های اجتماعی را شکل می‌دهند. (پارسانیا، ۱۳۹۲، ۱۲۶)

افراد انسانی به دلیل اتحاد عالم و معلوم، و اتحاد عامل و معمول از طریق اتحاد با هر مجموعه از معانی که از لایه‌ها، سطوح و اجزای مرتبط و منسجم برخوردارند، ضمن آن که هویت خود را شکل می‌دهند. راه ورود آن مجموعه را به عرصه زندگی اجتماعی هموار می‌کنند که فرهنگ نام دارد (پارسانیا، ۱۳۹۲، ۱۴۶)

این فرهنگ خود از سطوح و لایه‌های متعددی برخوردار است. نمادها، کنشها، هنجارها، ارزشها و عقاید و... در لایه های مختلفی قرار میگیرند. هنجارها و ارزشها، پدیده هایی هستند که در لایه هایی عمیقتر از کنشهای اجتماعی افراد قرار میگیرند. عمیقترین

لایه‌های اجتماعی عقاید کلانی هستند که بر آرمانها و ارزشهای اجتماعی و بر نمادها و کنشهای انسانی تأثیر می‌گذارند. باور و اعتقادی که انسان نسبت به اصل جهان و جایگاه خود در آن دارد و تفسیری که از زندگی و مرگ خود ارائه می‌دهد، از عمیقترین پدیده‌های اجتماعی هستند. جامعه‌های که جهان را به زندگی دنیا محدود کند و دل به این جهان سپرده باشد؛ آرمانها، ارزشها، هنجارها و نمادهای خود را متناسب با آن شکل می‌دهد و جامعه‌ای که جغرافیای هستی را فراتر از زندگی دنیا می‌بیند، جایگاه انسانی، آرمانها، ارزشها، حقوق و تکالیف خود را متناسب با آن سازمان می‌دهد (پارسایان، ۱۴۰، ۱۳۹۲).

در ادامه بر اساس تعریف فوق از فرهنگ و با توجه به اینکه در این نوشته که به قاچاق به عنوان یک کج روی علیه حقوق عمومی و قوانین حکومت اسلامی با هدف کسب مال نامشروع نگاه می‌شود؛ تنها به مسائل لایه عمیق فرهنگ که همان دین باشد در دو سطح پرداخته خواهد شد. در سطح کلان بر اساس سنخ‌شناسی فرهنگها بدنبال گونه-هایی از فرهنگ خواهیم پرداخت که زمینه کلی برای چنین کج روی را فراهم می‌کنند و در سطح خرد مصادیق مسائل فرهنگی دینی که بستر ساز قاچاق هستند را مطالعه خواهیم کرد.

نگاه کلان: سنخ‌شناسی فرهنگ از منظر فارابی

بر اساس تعریف این مقاله از فرهنگ، در بررسی تفاوتها و تقسیم بندی نظامات اجتماعی، این لایه‌های عقیدتی و معرفتی هستند که نقش برجسته پیدا می‌کنند. در حقیقت بسته به چیستی لایه‌های زیرین فرهنگ سایر روابط در لایه‌های رفتاری و گرایشی رقم خواهد خورد. در نتیجه هر فرهنگی بستری برای بروز رفتارهای خاص خود خواهد بود و بالعکس رفتارهای مشخص در زمینه‌های مشخص بروز خواهند کرد. اگر چه در این نگاه کل نگر مصداق از کج‌روی خاصی بحث نمی‌شود، اما در حقیقت مسئله‌شناسی فرهنگی را در سطح کلیت نظام فرهنگی و عنصر محوری آن مطرح می‌کند. نمونه بارز چنین مطالعاتی در حکمت اسلامی مباحث فارابی است.

در نگاه فارابی آنچه می‌تواند مورد توجه باشد وجه معرفتی و نظام دانایی جوامع است. بر این اساس وی ابتدا جوامع را به دو دسته «فاضله» و «غیرفاضله» سپس، جوامع

غیرفاضله را به «ضاله»، «جاهله» و «فاسقه» تقسیم می نماید. خلاصه آنکه مبنای طبقه‌بندی دولتهای متضاد مدینه فاضله نظام و تاسیسات مدنی نیست، بلکه آراء و اعتقادات اهل مدن است. (داوری، ۱۳۸۹، ۲۱۳)

به عنوان مثال در مدینه فاضله از آنجا که در بنیادی ترین لایه فرهنگ، هدف نهایی سعادت قصوی که در نظر فارابی اتصال با حق (فارابی، ۱۴۰۵، ۷۰) و اتصال با عقل فعال (دو تعبیر حق و عقل فعال به عنوان سعادت قصوی قابل جمع‌اند) برای دریافت صور و همخوان شدن در صفت «حکمت الهی» (فارابی، ۱۹۷۴، ۲۳) است، اگرچه اهالی مدینه فاضله از یک صنف نیستند و دارای طبقاتی گوناگون هستند؛ ولی به هر حال به نحوی تعاون و تعاضد برای دستیابی سعادت، بین آنها برقرار است (فارابی، ۱۳۸۸، ۴۵) در چنین جامعه ای از آنجا که افراد سعادت خود را شناخته اند همبستگی فرهنگی بین آنها برقرار است و تدبیر امور و قانونگذاری مطابق دریافت رئیس مدینه از سعادت صورت می‌گیرد. (جمعی از نویسندگان، ۱۳۷۸، ۴۵) مسئله ای به نام کج روی را شاهد نیستیم.

در مقابل انواع مدینه های دیگر را نام می‌برد که وجه برجسته هر کدام، عنصر بنیادین عمیق ترین لایه فرهنگ هر جامعه است: مدینه جاهله، مدینه ای است که اهل آن سعادت حقیقی را نشناخته و در جستجوی آن هم نبوده‌اند، بلکه به دام لذات پوچ زندگی افتاده‌اند، نظیر سلامت جسمانی و حبّ بقا (مثل مدینه ضروریه) و ثروت (نداله) یا کسب جاه و افتخار (مدینه کرامت) یا غلبه و تسلط بر دیگران (مدینه تغلبیه) و یا آزادی امیال و لجام گسیختگی (مدینه جماعیه). در مجموع همانطور که ذکر شد، آنچه ملاک شناسایی و تقسیم بندی فارابی در جوامع فوق بوده، آراء و عقاید و معرفت اعضای مدینه نسبت به غایت و سعادت زندگی بوده است. (رک: خوشرو: ۱۳۷۲)

به عنوان مثال در مدینه نذاله هدف و غرض اهالی این مدینه جمع ثروت است و ثروت را نه برای هدف نیک و صحیح؛ بلکه مال و منال را فی نفسها مقصود و غایت آنها هستند. رئیس این مدینه کسی است که تدبیرش در جمع آوری اموال و حفظ آن بیشتر

باشد. این‌ها یا با اراده ثروت می‌اندوزند مثل تجارت یا از طریق غیر ارادی مثل دزدی، شبانی، و شکاری بدست می‌آورند. (خوشرو، ۱۳۶۵: ۱۳)

همانطور که ملاحظه می‌شود در مسئله شناسی فرهنگی با رویکرد کلان، بروز کج روی اجتماعی نتیجه محوریت یافتن عناصری نظیر ثروت اندوزی، جاه‌طلبی، قدرت طلبی و... در لایه زیرین فرهنگ هر جامعه است و در صورت حاکم شدن هر کدام از این موارد، نوع خاصی از روابط در جامعه رقم خواهد خورد. اگر چه نقطه ضعف رویکرد کلان عدم التفات جزئی به مصداق خاصی از کج روی - از جمله قاچاق است - اما در فرآیند مسئله شناسی فرهنگی بصیرت قابل تاملی در مواجهه با مسئله ایجاد خواهد کرد. فهم هر پدیده ای در نسبتی با کلیت نظام فرهنگی و اجتماعی، پرهیز از جزء نگری و توجه به تغییرات عمده اجتماعی از مزایای مسئله شناسی با رویکرد کلان است.

نگاه خرد:

از منظر دینی با رویکرد خرد هم می‌توان به مسئله شناسی فرهنگی پرداخت؛ در این نگاه از آنجا که قاچاق کج روی علیه حقوق عمومی و قوانین حکومت اسلامی با هدف کسب مال نامشروع بشمار می‌رود؛ می‌توان در لایه باورها و عقاید، اشارات و ریشه‌هایی را در متون و منابع دینی یافت که مسائل و زمینه‌ها و بستر بروز کج روی قاچاق محسوب می‌شوند. البته ذکر این نکته ضروری است که بحث نسبت قاچاق در مفهوم موسع امروزی با ادبیات فقهی - حقوقی دینی در جای خود نیاز به کنکاش و بررسی دارد که از حوصله این مقاله خارج است؛ اما به تکیه به تعریف " کج روی علیه حقوق عمومی و قوانین حکومت اسلامی با هدف کسب مال نامشروع"، مسائل مربوط به نقض قوانین دینی با هدف کسب مال حرام را در دو دسته مستقیم و غیر مستقیم بررسی می‌کنیم:

مستقیم:

نگاه شرک آلود به رزق و عدم توکل به خداوند در روزی دهی به انسان:

یکی از مسائل فرهنگی از منظر دینی ترس از فقر و فهم غلط از نظام رزق و روزی و در نتیجه افتادن در دام حرامخواری است. در نگاه دینی شیطان از طریق وعده و ایجاد ترس از فقیر شدن انسانها را به ترک خیر وادار می‌کند: "الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُمْ بِالْفَحْشَاءِ وَاللَّهُ يَعِدُكُم مَّغْفِرَةً مِنْهُ وَفَضْلًا وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ"^۱ شیطان شما را از فقر و تهیدستی بیم می‌دهد و شما را به زشتی وامی‌دارد و [الی] خداوند از جانب خود به شما وعده آموزش و بخشش می‌دهد، و خداوند گشایشگر داناست.

در حالیکه از نگاه اسلامی روزی رسان خداست: "إِنَّ اللَّهَ هُوَ الرَّزَّاقُ ذُو الْقُوَّةِ الْمَتِينُ"^۲ و این موضوع به کرات در آیات دیگر تصریح شده است "وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا"^۳ هیچ جنبنده‌ای در زمین نیست مگر اینکه روزی او بر خداست، "وَكَايِنٍ مِنْ دَابَّةٍ لَا تَحْمِلُ رِزْقَهَا اللَّهُ يَرْزُقُهَا وَإِيَّاكُمْ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ"^۴ چه بسا جنبنده‌ای که قدرت حمل روزی خود را ندارد، خداوند او و شما را روزی می‌دهد، و او شنوا و داناست و "وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ وَمَنْ لَسْتُمْ لَهُ بِرَازِقِينَ"^۵ و برای شما انواع وسایل زندگی در آن قرار دادیم، و همچنین برای کسانی که شما نمی‌توانید به آنها روزی دهید.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

^۱ بقره ۲۶۸

^۲ الذاریات: ۵۸

^۳ هود: ۶

^۴ عنکبوت: ۶۰

^۵ حجر/ ۲۰

و در روایات متعدد نیز بر این مسئله تاکید شده است: "ای آدمی زاده! من تو را از خاک و سپس از نطفه بیافریدم و در آفرینش تو ناتوان نماندم. آیا رساندن به موقع گرده نانی به تو، مرا درمانده می سازد؟" ۱ (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۱۰۰، ۲۱)

یا در روایت دیگر داریم که: "از جمله اندرزهای لقمان به فرزندش این بود که: فرزندم! کسی که در به دست آوردن روزی، یقینش [به خدا] اندک و نیتش [به روزی رسان] سست است، باید از این نکته عبرت آموزد که خداوند تبارک و تعالی او را در سه مرحله از خلقتش روزی داد، بدون آن که خودش در آنها تلاش و تدبیری داشته باشد. پس، خداوند تبارک و تعالی در مرحله چهارم نیز روزی او را خواهد داد... [مرحله اول] در رحم مادرش... و [مرحله دوم] از شیر مادرش [بود]... و [مرحله سوم] از درآمد والدینش روزی او را داد... تا آن که بزرگ و فهمیده شد و مستقلاً به کسب درآمد پرداخت. در این هنگام، بر خود سخت گرفت و به پروردگارش بدگمان شد و از ترس

تنگدستی و یقین نداشتن به جایگزین کردن نعمت از سوی خداوند تبارک و تعالی، حقوق [خدا و مردم] در مال خود را نادیده گرفت و خود و خانواده اش را در سختی و تنگنا قرار داد" ۲ (محمدی، ۱۳۸۶، ج ۴: ۴۲۴) با این اوصاف ترس از احتمال فقر و گرسنگی نمی تواند توجیه کننده حرامخواری باشد.

افى الوحى القديم: يا بن آدم، خلقتك من تراب ثم من نطفة فلم اعمى بخلقك ا و يعينى رغبته اسؤفه
اَلَيْكَ فى حِينِهِ؟!

الإمام على عليه السلام: كان فيما وعظ به لقمان ابنة أن قال له: يا بني، ليعبر من قصر يقينه و ضعفته
بيته فى طلب الرزق أن الله تبارك و تعالى خلقه فى ثلاثة أحوال من أمره، و آتاه رزقه و لم يكن له فى
واحدة منها كسب و لا حيلة، إن الله تبارك و تعالى سير رزقه فى الحال الرابعة... فى رحم أمه... من
لبن أمه... من كسب أبويه... حتى إذا كبر و عقل و اكتسب لنفسه ضاق به أمره و ظن الظنون بربه، و
جحد الحقوق فى ماله و قتر على نفسه و عياله، مخافة إقتار رزق و سوء يقين بالخلف من الله تبارك و
تعالى.

طمع، آرزو و رقابت باطل

یکی از مسائل فرهنگی از نگاه دینی که منجر به خروج از قوانین و حرامخواری می‌شود رقابت و آرزوپردازی است. پس از اینکه قرآن کریم در آیات ۲۹ تا ۳۱ سوره نساء از خوردن مال حرام به شدت نهی می‌کند " يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ " و در آیه بعدی ریشه حرام خواری را بیان می‌کند و آن را در طمع، آرزو و رقابت باطل می‌داند. در واقع در آیه ۳۲ سوره نساء به ریشه مال حرام اشاره می‌نماید تا مشخص شود در اسلام مسائل اقتصادی و اخلاقی بهم آمیخته اند.

"وَلَا تَتَمَنَّوْا مَا فَضَّلَ اللَّهُ بِهِ بَعْضَكُمْ عَلَى بَعْضٍ لِّلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِّمَّا اكْتَسَبُوا وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِّمَّا اكْتَسَبْنَ وَ سَأَلُوا اللَّهَ مِنْ فَضْلِهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا" و آنچه را که خداوند سبب برتری بعضی از شما بر بعضی دیگر قرار داده آرزو نکنید. برای مردان از آنچه بدست آورده‌اند بهره ای است و برای زنان نیز از آنچه کسب کرده اند بهره ای می‌باشد و (به جای آرزو و حسادت) از فضل خداوند بخواهید، که خداوند به هر چیزی داناست. « . در واقع فهم اشتباه از فلسفه تفاوتها و رقابت باطل منجر به ورود انسان به حرامخواری خواهد شد.

همچنین در بیان سرنوشت قارون نیز این آرزو و رقابت به خوبی بیان می‌شود که ابتدا از جلوه و برتری مالی او یاد می‌شود "وَأْتَيْنَاهُ مِنَ الْكُنُوزِ مَا إِنَّ مَفَاتِحَهُ لَتَنُوءُ بِالْعُصْبَةِ أُولَى الْقُوَّةِ" ۱ ما آن قدر از گنج‌ها به او داده بودیم که حمل کلیدهای آن برای یک گروه زورمند مشکل بود. و در ادامه واکنش اطرافیان را بیان می‌کند که "قَالَ الَّذِينَ يُرِيدُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا يَا لَيْتَ لَنَا مِثْلَ مَا أُوتِيَ قَارُونُ إِنَّهُ لَذُو حَظٍّ عَظِيمٍ" ۲ آنها که خواهان زندگی دنیا بودند گفتند: ای کاش همانند آنچه به قارون داده شده است ما نیز داشتیم! به راستی که او بهره عظیمی دارد.

در مقابل قرآن علاوه بر اینکه فلسفه این تفاوتها را بیان می‌کند، راه حل مسئله را هم در عدم مقایسه و چشم دوختن به زرق و برق این زندگی‌ها معرفی می‌کند: "فَلَا تُعْجِبْكَ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ" ۱ مبادا اموال و فرزندانشان مایه شگفتی تو گردد. "وَلَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ إِلَىٰ مَا مَتَّعْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْهُمْ زَهْرَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا" ۲ و هرگز چشمان خود را به نعمت‌های مادی، که به گروه‌هایی از آنان داده‌ایم، می‌فکن، اینها شکوفه‌های زندگی دنیاست.

دنیا پرستی

یکی دیگر از مسائل فرهنگی از نگاه دینی دنیا پرستی است. این مسئله ریشه بسیاری از گناهان اعم از مالی و غیرمالی است به طوری که در این از امیرمؤمنان علی (علیه السلام) نیز آمده است که فرمود: دنیاپرستی سرآغاز فتنه‌ها و ریشه همه محنتها و رنج‌هاست. ۳ (تمیمی، ۱۴۱۰، ج ۱، ۳۴۸)

در حدیث دیگری از امام علی علیه السلام به صراحت محبت دنیا را سبب رها کردن مواهب جاودانه برای رسیدن به لذتهای زودگذر معرفی می‌کنند: از شیفته شدن به دنیا بپرهیز، که برای تو بدبختی و گرفتاری می‌آورد و موجب می‌شود که آنچه را ماندنی است، به آنچه رفتنی است، بفروشی. ۴ (تمیمی، ۱۴۱۰، ج ۱، ۱۷۱)

اگر چه دنیاپرستی در نگاه دینی مسئله مشترک همه انواع گناهان محسوب می‌شود، اما در مسئله مورد نظر این مقاله میل به کسب ثروت از طریق نقض قوانین آن را به طور برجسته‌ای مطرح می‌کند.

۱ توبه ۵۵/

۲ طه ۱۳۱/

۳ حب الدنيا راس الفتن و اصل المحن؛

۴ إِيَّاكَ وَالْوَكْلَةَ بِالدُّنْيَا؛ فَإِنَّهَا تُورِثُكَ الشَّقَاءَ وَالْبَلَاءَ، وَتَحْدُوكَ عَلَىٰ بَيْعِ الْبَقَاءِ بِالْفَنَاءِ

زیاده خواهی و حرص:

عدم قناعت و روحیه حرص و زیاده خواهی هم از آسیب های فرهنگی مورد توجه اسلام است که زمینه ساز ورود به گناهان و افتادن به ورطه حرامخواری می شود: امام علی علیه السلام می فرماید: آزمندی و تکبر و حسادت، انگیزه های فرو رفتن در گناهان است^۱ (دشتی، ۱۳۸۷، ۵۲۰)

در واقع میل به فراتر رفتن از حد نیاز موجب می شود که انسان دیگر به هیچ حدی بسنده نکند و این نکته زمینه ورود شخص به کسب مال حرام و تجاوز به قوانین می شود: "حضرت علی (ع) فرمود: «هر که از دنیا به مقداری که نیازش باشد، راضی شود، کمترین چیز دنیا کفایتش می کند، و هر که به اندازه ای که نیازش باشد راضی نشود، چیزی از دنیا کفایتش نمی کند.»^۲ (کلینی، بی تا، ج ۳، ۲۰۹)

نبود کرامت نفس

مسئله نقض قوانین و کسب مال حرام از زوایه کرامت نفس نیز قابل توجه است. کرامت به معنای نزهت از پستی و فرومایگی است و کریم یعنی روح بزرگوار و منزّه از هر پستی. بدین معنا، کرامت در برابر دنائت قرار می گیرد. بر این اساس نبود کرامت یکی از مسائلی است که زمینه بروز کج روی را فراهم می کند: امام علی (ع) می فرماید: آدم پست، با فضایل اخلاقی ضدیت دارد و جامع همه پستی هاست.^۳ (تمیمی، ۱۴۱۰، ج ۱، ۱۲۶)

۱ الإمام علیّ علیه السلام: الحرصُ و الکبرُ و الحسدُ ذواعٍ إلى التّفحّم فی الدُّنوبِ .

۲ مَنْ رَضِيَ مِنَ الدُّنْيَا بِمَا يُجْزِيهِ كَانَ أَيْسَرُ مَا فِيهَا يَكْفِيهِ وَ مَنْ لَمْ يَرْضَ مِنَ الدُّنْيَا بِمَا يُجْزِيهِ لَمْ يَكُنْ فِيهَا شَيْءٌ يَكْفِيهِ.

۳ اللّٰهُمَّ مَضَادَ لَسَائِرِ الْفَضَائِلِ وَ جَامِعَ لِجَمِيعِ الرِّذَائِلِ

بر این اساس کرامت نفس است که موجب بی‌مقداری دنیا در نظر فرد می‌گردد: کسی که دارای عزت و کرامت باشد دنیا در نظرش پست و بی‌ارزش است (۱) حرانی، ۱۴۰۴، (۳۱۸)

در مقابل اگر فرد کرامت نفس خود را از دست دهد، دنیا در پیش او ارج قرب پیدا خواهد کرد:

بلند مرتبه‌ترین مردم کسی است که اهمیت ندهد که دنیا در دست که باشد، هر کس که نفس خود را گرامی و بزرگوار شمارد دنیا در چشمش کوچک و بی‌قدر است، و هر که نفس خود را پست و خوار دارد دنیا در نظرش بزرگ و با ارج است. (۲) الشعیری، ۱۳۸۲، (۱۲۷)

غیر مستقیم

در آسیب‌های غیر مستقیم با مواردی مواجه می‌شویم که اگر چه مستقیماً به قاچاق و کجروی منجر به کسب مال حرام نمی‌شود، اما تاثیر بسزایی در رشد و بستر سازی اینگونه موارد دارد. نظیر:

فراموشی امر به معروف و نهی از منکر، تجمل‌گرایی و اسراف، کم ارزش شدن تلاش برای کسب حلال، عادی جلوه دادن حرام‌خواری و ... و مطالعات فرنگی

راهکارهای عملی:

اگر چه برای عبور از مرحله مسئله‌شناسی و رسیدن به مرحله تجویز سیاستها و تدوین راهکارهای عملی نیاز به نگاه کل‌نگر و مطالعه همه ابعاد متعدد و پیچیده پدیده اجتماعی است (اشتریان، ۱۳۹۱، ۴۳) اما در جمع بندی این لایه از مطالعات باید اشاره

۱ " من کرمت علیه نفسه هانت علیه الدنيا "

۲ اعظم الناس قدرا من لا یناول الدنیا فی ید من کانت فمن کرمت علیه نفسه صغرت الدنیا فی عینیه، و من هانت علیه نفسه کبرت الدنیا فی عینیه.

شود، در یک نگاه کلان ریشه وقوع کج روی اجتماعی در یک جامعه، بنیادین ترین مولفه ها و مبادی مشترک بین اعضای آن جامعه است؛ تا هنگامیکه ثروت اندوزی، قدرت طلبی، جاه طلبی و ... مبنا و هدف اصلی اعضای یک جامعه یا گروه (اعم از جمعیت و وسعت آن) قرار بگیرد، خواه نا خواه شاهد وقوع انواع تعدیات به حقوق عمومی یا خصوصی در آن جامعه خواهیم بود. بالتبع راهکار عملی الهام گرفته شده از چنین تحلیلی نیز کلان و طولانی مدت خواهد بود و برنامه هایی در جهت اصلاح اهداف بنیادین این جامعه را می طلبد.

در بررسی جزئی تر موضوع، از آنجا که مسائلی نظیر نبود کرامت نفس، زیاده خواهی و حرص، دنیا پرستی، طمع، آرزو و رقابت باطل، نگاه شرک آلود به رزق و عدم توکل به خداوند در روزی دهی به انسان و ... ریشه بروز کج روی در منظر دینی هستند، راهکارهایی ناظر به اصلاح این مسائل در سه سطح باورها، گرایشها، و رفتار مناسب به نظر می رسد.

البته همانطور که پیشتر ذکر شد باید سیری از کل به جزء طی شود و تفکیک های متعددی برای تبدیل مسئله به راهکار عملی صورت گیرد: تفکیک حوزه ای (بخشی)، تفکیک شرح وظایفی، تفکیک جمعیت هدف و تفکیک محتوایی و ... بخشی از این تفکیک ها خواهد بود. (اشتریان، ۱۳۹۱: ۳۸). در حقیقت نتایج این تحقیق نقاط مورد نظر در لایه دینی را مشخص می کند که با ترکیب این نقاط با ویژگیهای مخاطب شناختی و تفکیک های حوزه ای و شرح وظایفی راهکارهای نهایی استخراج خواهد شد.

جمع بندی و نتیجه گیری:

ملاحظه کردیم که در مطالعه پدیده قاچاق از منظر سیاستگذاری فرهنگی، علاوه بر ابعاد اقتصادی، حقوقی، امنیتی و ... ابعاد متعدد دیگری هم از جمله ابعاد فرهنگی در وقوع آن موثر هستند. در ادامه و مبتنی بر نظریه فرهنگ صدرایی به مسئله شناسی فرهنگی این پدیده در دو سطح کلان و خرد پرداختیم. در سطح کلان ملاحظه شد که بنیادین ترین لایه فرهنگ در هر جامعه، لایه عقاید و نظام دانایی آن جامعه است. بر اساس نگاه

فراپی بسته به تفاوت جوامع در این قسمت، احوال و رفتار عمومی اعضای جامعه متفاوت خواهد بود. در حقیقت در مسئله شناسی فرهنگی قاچاق از یک منظر کلان عواملی مانند ثروت اندوزی، جاه‌طلبی، قدرت طلبی هنگامی محور تشکیل یک جامعه قرار می‌گیرند روابطی را رقم خواهند زد که یکی از پیامدهای آن قاچاق خواهد بود. در رویکرد خرد ملاحظه شد که مسائلی نظیر شرک در رزاقیت، حب دنیا، طمع، آرزو و رقابت باطل، حرص و ... مسائل فرهنگی هستند که از نگاه دینی و مستند به آیات و روایات منجر به سقوط شخص به کسب مال حرام از طریق تجاوز به قوانین حکوت اسلامی می‌شود و نیاز به برنامه ریزی فرهنگی در جهت حل این مسائل وجود دارد.

البته مطابق نظریه فرهنگ صدرایی، فرهنگ از لایه های متعددی تشکیل شده و در هر لایه به تناسب ویژگیهای آن لایه باید این مسئله شناسی صورت بگیرد، در این مقاله صرفاً در لایه عقاید و باورهای دینی این مسئله بررسی شد. از آنجا که برای تکمیل مسئله شناسی از نگاه سیاستگذاری فرهنگی، مطالعه همه ابعاد پیچیده پدیده اجتماعی (اشتریان، ۱۳۹۱، ۴۳) با روشهای کمی و کیفی خاص هر موضوع ضروریست، نتایج این تحقیق می‌تواند سرنخ‌ها و محورهای تحقیقات آینده را جهت تکمیل ابعاد مسئله شناسی فرهنگی فراهم کند.

منابع:

- ۱- قرآن کریم
- ۲- آشوری، داریوش؛ (۱۳۸۰) تعاریف و مفاهیم فرهنگ، تهران: آگاه،
- ۳- احمدی، عبدالله؛ (۱۳۸۲) جرم قاچاق، تهران، نشر میزان،
- ۴- اشتریان، کیومرث؛ (۱۳۹۱) مقدمه‌ای بر روش سیاستگذاری فرهنگی، جامعه‌شناسان، تهران،
- ۵- الشعیری، محمدبن محمد (۱۳۸۲ ق) جامع الاخبار، تحقیق حسن المصطفوی، مرکز نشر کتاب، طهران،
- ۶- پارسانیا، حمید؛ (۱۳۹۲) جهان‌های اجتماعی، قم، کتاب فردا، چاپ دوم
- ۷- پورمحمدی، مصطفی (۱۳۹۴)؛ مصاحبه با وزیر دادگستری qomefarda.ir/news/143825/ سه شنبه ۲۹ اردیبهشت ۱۳۹۴
- ۸- تاری، فتح‌الله؛ غلامی باغی، سعید (۱۳۸۹)؛ تأثیر متقابل فرهنگ و قاچاق کالا؛ مهندسی فرهنگی، خرداد و تیر ۱۳۸۹ - شماره ۴۱ و ۴۲
- ۹- تیممی آمدی، عبد الواحد بن محمد؛ (۱۴۱۰) غرر الحکم و درر الکلم، دار الكتاب الإسلامی، قم، سال چاپ: ۱۴۱۰ ق
- ۱۰- جمعی از نویسندگان؛ (۱۳۷۸) تاریخ تفکر اجتماعی در اسلام، تهران، سمت، چاپ اول
- ۱۱- حرانی، حسن بن شعبه، (۱۴۰۴ ق)، تحف العقول، قم، جامعه مدرسین
- ۱۲- خوشرو، غلامعلی (۱۳۷۲) شناخت انواع اجتماعات از دیدگاه فارابی و ابن‌خلدون، تهران، اطلاعات
- ۱۳- خوشرو، غلامعلی؛ (۱۳۶۵) اجتماع و انواع آن از نظر فارابی، کیهان فرهنگی، بهمن ۱۳۶۵ - شماره ۳۵
- ۱۴- داوری، رضا؛ (۱۳۸۹) فارابی فیلسوف فرهنگ، تهران، سخن
- ۱۵- دشتی، محمد، (۱۳۸۷) ترجمه نهج البلاغه، انتشارات اسوه، تهران
- ۱۶- دهخدا، علی اکبر (۱۳۷۳). لغت نامه، موسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، نشر بهار، سرواژه «قاچاق» ۱۳۷۳

- ۱۷- رضویان محمدتقی خضرزاده اسعد، سلیمانی منصور؛ (۱۳۸۹) بررسی قاچاق کالا از مرزهای دریایی جنوب ایران؛ تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی (علوم جغرافیایی): پاییز ۱۳۸۹، دوره ۱۵، شماره ۱۸.
- ۱۸- شکیبایی علیرضا (۱۳۷۸)؛ قاچاق کالا، علل، آثار و شاخص‌های اندازه‌گیری آن؛ سومین همایش ملی بررسی پدیده قاچاق کالا و راههای پیشگیری از آن. وزارت علوم، تحقیقات و فناوری - دانشگاه تربیت مدرس - پژوهشکده اقتصاد ۱۳۷۸.
- ۱۹- عبدالمحمدی امیر (۱۳۸۸)؛ مطالعه و بررسی عوامل اجتماعی موثر بر قاچاق کالا در ایران؛ نظم و امنیت انتظامی؛ پاییز ۱۳۸۸، دوره ۲، شماره ۳
- ۲۰- عباسیان مجتبی؛ ابراهیم زاده حسین؛ (۱۳۸۹) بررسی عوامل و دلایل قاچاق در استان سیستان و بلوچستان و راه کارهای رفع آن؛ توسعه سازمانی پلیس؛ شماره: ۳۱ دوره هفتم مهر و آبان ۱۳۸۹
- ۲۱- فارابی، ابونصر محمد؛ (۱۴۰۵) فصوص الحکم، تصحیح و تعلیق: محمد حسن آل یاسین، انتشارات بیدار، قم، ۱۴۰۵ قمری.
- ۲۲- فارابی، ابونصر محمد؛ (۱۹۷۴) فلسفه افلاطون، نشره د. عبدالرحمن بدوی ضمن کتاب افلاطون فی الإسلام، طهران ۱۹۷۴ م.
- ۲۳- فارابی، ابونصر محمد؛ (۱۳۸۸) فصول منتزعه، ترجمه و شرح فارسی: دکتر حسن ملکشاهی، سروش، تهران، چ دوم،
- ۲۴- قلی پور رحمت الله غلام پور ابراهیم (۱۳۸۹) " فرآیند سیاستگذاری عمومی در ایران " مرکز پژوهش های مجلس شورای اسلامی تهران
- ۲۵- کلینی، محمد بن یعقوب؛ اصول کافی، تهران، انتشارات مجد چهارده معصوم، بی تا.
- ۲۶- مجلسی، محمد باقر؛ (۱۴۰۳) بحارالانوار، بیروت، دارالاحیاء التراث العربی،
- ۲۷- محمدی ری شهری، محمد؛ (۱۳۸۶) میزان الحکمه، موسسه علمی فرهنگی دارالحدیث، سازمان چاپ و نشر،

- ۲۸- مصطفی زاده ، لیلا (۱۳۹۳) بررسی جرم شناختی عوامل مؤثر بر قاچاق کالا در مرز بازرگان، پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد در رشته حقوق گرایش حقوق جزا و جرم شناسی پردیس بین المللی ارس دانشگاه تهران
- ۲۹- موسایی، میثم؛ احمدزاده ، مریم؛ (۱۳۸۹)؛ بررسی رابطه بین آموزش اجتماعی و ارتکاب به قاچاق کالا (مطالعه موردی استان هرمزگان)؛ بررسی های بازرگانی ؛ مهر و آبان ۱۳۸۹ - دوره جدید - شماره ۴۳
- ۳۰- وحید، مجید؛ (۱۳۸۶)؛ بحثی در سیاست گذاری فرهنگی؛ فصل نامه سیاست؛ شماره ۳۰۶
- ۳۱- Dye, Thomas R., (2005), : Understanding public policy ,
.: Pearson Prentice Hall , Edition 11th ed

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

پروفیسر شگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی